

ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ: Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΝΟΣ ΟΛΙΣΤΙΚΟΥ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΟΣ

Βασίλειος Ν. Φωτόπουλος

Πτυχιούχος Ελληνικής Φιλολογίας
και Μεταπτυχιακός Φοιτητής Π.Μ.Σ. «Δημιουργική Γραφή»,

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής Δημιουργικής Γραφής και Νεοελληνικής Λογοτεχνίας,
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Νίκος Φωτόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας των Πολιτισμικών και Εκπαιδευτικών Πρακτικών,
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Περίληψη

Η Διά βίου Μάθηση στην εποχή της κρίσης αλλάζει και, μάλιστα, ριζικά. Χωρίς αμφιβολία κινδυνεύει να υπαχθεί εξ ολοκλήρου στη μονομερή ηγεμονία μιας οικονομίστικης προσέγγισης, προοπτική που την αποξενώνει και την απομακρύνει από την ουσία της δυναμικής και του προσανατολισμού της. Η τάση αυτή αλλοιώνει το ρόλο, την προοπτική και τον απελευθερωτικό της χαρακτήρα. Η Εκπαίδευση Ενηλίκων, από την άλλη, διαθέτει τεχνικές, μεθόδους και πρακτικές, που μπορούν να προωθήσουν τον απελευθερωτικό χαρακτήρα της Διά βίου Μάθησης. Το παράδειγμα της Δημιουργικής Γραφής έρχεται να ενισχύσει το εν λόγω επιχείρημα. Τα εργαλεία της Εκπαίδευσης Ενηλίκων, μέσω της Δημιουργικής Γραφής, στην πράξη βάζουν σε πρώτη θέση την αποτύπωση της έκφρασης και την παραγωγική σκέψη. Στην εισήγηση αυτή διαγράφονται τα όρια, οι δυνατότητες και οι προοπτικές που η Διά βίου Μάθηση, η Εκπαίδευση Ενηλίκων και η Δημιουργική Γραφή δύνανται να αναπτύξουν στην εποχή της κρίσης.

Λέξεις κλειδιά: Διά βίου Μάθηση, Εκπαίδευση Ενηλίκων, Δημιουργική Γραφή.

1. Εισαγωγή

Η διαδικασία της εκπαίδευσης του ανθρώπου ξεκινά από τη στιγμή της γέννησής του και συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Θεμελιώνεται ουσιαστικά από την προσχολική ηλικία και συνεχίζεται μέχρι το βαθύ γήρας (Field, 2000). Εμπλέκεται σε πολλές μαθησιακές διεργασίες με στόχο να βελτιώσει τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις ικανότητες του ατόμου σε προσωπικό, κοινωνικό και επαγγελματικό επίπεδο. Αναμφίβολα, ο εν λόγω «ιδεότυπος» της Διά βίου Μάθησης, στην εποχή της κρίσης, αλλάζει και μάλιστα ριζικά. Η γνώση προσεγγίζεται από την οικονομική πλευρά και ταυτόχρονα αποικιοποιείται από την ηγεμονία της αγοράς (Brookfield, 2005) την ίδια στιγμή που η οικονομική κρίση και οι συνέπειές της οδηγούν σε νέες μεταλλάξεις και κοινωνικούς μετασχηματισμούς.

Από την πλευρά της η Εκπαίδευση Ενηλίκων, ως διακριτό επιστημολογικό πεδίο τεχνικών, μεθόδων και πρακτικών (Galbraith, 1998) καλείται να απαντήσει δραστικά στα προβλήματα που έχουν προκληθεί από πολλές και διαφορετικές πλευρές. Χωρίς αμφιβολία, ως μια κατ' εξοχήν ενεργητική διαδικασία μάθησης δύναται να συμβάλει στην άμβλυνση των συνεπειών του εκπαιδευτικού και κοινωνικού αποκλεισμού (λόγω της παρατεταμένης κρίσης) ενισχύοντας τη

συμμετοχή των πολιτών στο εκπαιδευτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό γίνεσθαι (Kiwan, 2008).

Αναμφίβολα, το διακύβευμα που ορθώνεται μπροστά μας θεμελιώνεται στο κατά πόσο θα μπορέσει να ευδοκιμήσει το πρόταγμα της Διά βίου Μάθησης σε μια εποχή που καταφανώς αλλοιώνεται και υποβαθμίζεται, η δυναμική και ο απελευθερωτικός της χαρακτήρας (Armstrong, Armstrong, & Barton, 2000).

Η Εκπαίδευση Ενηλίκων διαθέτει τεχνικές, μεθόδους και πρακτικές που μπορούν να ενισχύσουν τον απελευθερωτικό χαρακτήρα της Διά βίου Μάθησης. Ωστόσο, αυτό δεν είναι αυτονόητο ούτε αυταπόδεικτο. Απαιτείται η διαμόρφωση και η ευδοκίμηση συγκεκριμένων προϋποθέσεων και διαμεσολαβήσεων προκειμένου τα εργαλεία της εκπαίδευσης ενηλίκων να αξιοποιηθούν και να συμβάλουν στην πραγμάτωση μιας ρεαλιστικής προοπτικής στο εκπαιδευτικό και κοινωνικό γίνεσθαι. Είναι, λοιπόν, σημαντικό να επισημάνουμε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά, τα οποία καθιστούν διακριτό το ρόλο και τη φυσιογνωμία του πεδίου της εκπαίδευσης ενηλίκων σε μια συγκυρία που ο ρόλος του αναδεικνύεται περισσότερο από ποτέ κρίσιμος και νευραλγικός. Κι αυτό γιατί σε μια εποχή που η κρίση βαθιάει, οι ενήλικες καλούνται να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους με το ήδη προβληματικό «κοινωνικό γίνεσθαι» ενεργοποιώντας τα ανακλαστικά τους απέναντι στην απάθεια, στην πνευματική υποβάθμιση, στη μαζική κουλτούρα, στον κοινωνικό και πολιτικό ωχαδερφισμό. Οι ενήλικες, στις μέρες μας περισσότερο από ποτέ, καλούνται να συνειδητοποιήσουν τις σχέσεις κοινωνικής, πολιτικής και ιδεολογικής εξάρτησης εντός μιας κοινωνικής κατάστασης όπου κυριαρχεί το συνεχές της αλλοτρίωσης και της χειραγώγησης. Στοιχεία όπως η αυτοδυναμία των εκπαιδευόμενων, οι μέθοδοι βιωματικής μάθησης, η ευρετική πορεία προς τη γνώση, οι συνεργατικές σχέσεις και ομαδική κουλτούρα αποτελούν μερικά μόνο από τα βασικά χαρακτηριστικά της μετασχηματιστικής μάθησης τα οποία μπορούν να απελευθερώσουν δεσμευμένα ή ακόμα και συνειδητά ή ασυνειδητά απωθημένα «ενεργειακά» πεδία.

Το παράδειγμα της Δημιουργικής Γραφής έρχεται να αναδείξει τον χειραφετητικό προσανατολισμό της Εκπαίδευσης Ενηλίκων μέσα στο ευρύτερο εγχείρημα της Διά βίου Μάθησης. Ταυτόχρονα η εκπαίδευση, μέσα από τη Δημιουργική Γραφή, δύναται να διανοίξει καινοτόμους ορίζοντες· αφού η παιδεία και ο πολιτισμός οφείλουν να συναρθρώνονται σε ένα ενιαίο όλο, σε μια ενιαία διαλεκτική και αμφίδρομη συναρτησιακή ενότητα. Υπό την έννοια αυτή η πρόκληση της Δημιουργικής Γραφής μέσα από την Εκπαίδευση Ενηλίκων θα μπορούσε να αποτελέσει το μεθοδολογικό παράδειγμα μιας καλής πρακτικής με κύριο άξονα τον κριτικό αναστοχασμό, την αυθεντική καλλιτεχνική έκφραση, τη μετασχηματιστική μάθηση (Mezirow, 1997).

Ταυτόχρονα, ιδιαίτερα νευραλγικός θα μπορούσε να αναδειχθεί ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης μέσα από θεσμούς όπως τα Κέντρα Δια βίου Μάθησης, η λαϊκή επιμόρφωση, τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας, τα επιμορφωτικά προγράμματα ανοικτής μάθησης κ.ά. πρωτοβουλίες και μαθησιακά περιβάλλοντα όπου κανείς μπορεί να εφαρμόσει προγράμματα Δημιουργικής Γραφής με στόχο την ανάδειξη δυνάμεων και δράσεων αυτοανάδειξης των ανθρώπινων δυνατοτήτων.

Η είσοδος της Δημιουργικής Γραφής και σ' αυτούς τους θεσμούς συνεισφέρει θετικά στις σχέσεις εκπαίδευσης και κοινωνίας, προτάσσοντας μια ιδιαίτερη παιδαγωγική, η οποία συμβάλλει στον εκδημοκρατισμό και στην κοινωνική χειραφέτηση. Στα εργαστήρια Δημιουργικής Γραφής, όσα βέβαια αντιλαμβάνονται σοβαρά το συγχρονικό και διαχρονικό τους ρόλο, λαμβάνεται υπόψη η θέση του δημιουργού που κατέχει στο λογοτεχνικό πεδίο, η κοινωνική και πολιτισμική του καταγωγή, το αξιακό του σύστημα, η προσωπικότητα και η εμπλοκή του στη διαμόρφωση τάσεων και προοπτικών (Κωτόπουλος, 2013).

Επειδή η εκάστοτε κρατούσα κοινωνική δομή περιορίζει τα μέλη της, αυτό έρχεται σε ευθεία αντίθεση με το διακύβευμα που προσβέυει η Δημιουργική Γραφή. Τα εργαστήρια της Δημιουργικής Γραφής, σε σχέση με τη βιωματική τους υπόσταση και λειτουργία τους, συμβάλλουν στην κατανόηση των σχέσεων εκπαίδευσης και κοινωνίας και στο μετασχηματισμό τόσο της

εκπαιδευτικής όσο και της κοινωνικής πραγματικότητας. Με τον τρόπο αυτό η Δημιουργική Γραφή συμβάλλει στη διαμόρφωση συνειδητοποιημένων, ενεργών και δημοκρατικών πολιτών, ως κοινωνικών υποκειμένων, τα οποία τάσσονται στον αγώνα κατά της χειραγώγησης, της παθητικοποίησης, της υποταγής στο συνεχές της αλλοτρίωσης και της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Αναμφίβολα ο αγώνας για την απελευθέρωση της παιδείας συνδέεται ευθέως με τον αγώνα για τον εκδημοκρατισμό της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, δεδομένο πάνω στο οποίο οφείλουμε να δομήσουμε μια νέα πρόταση εκπαίδευσης και κριτικής μάθησης απέναντι στην κυρίαρχη «τραπεζική αντίληψη» για τη μάθηση, την παιδεία και την κουλτούρα γενικότερα (Freire, 2000).

2. Τεχνικές, μέθοδοι και πρακτικές της Εκπαίδευσης Ενηλίκων

Η Εκπαίδευση Ενηλίκων μπορεί να συνδυάσει μια ευρεία γκάμα τεχνικών και εξ αποστάσεως μεθόδων εκπαίδευσης. Μπορεί να αξιοποιήσει την παιδαγωγική αξία της διαπροσωπικής επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης, αλλά και να αξιοποιήσει τα εργαλεία της τεχνολογίας για άμεση πρόσβαση στο εκπαιδευτικό υλικό μέσω της σύγχρονης και ασύγχρονης επικοινωνίας. Ωστόσο οι τεχνικές και οι μέθοδοι δεν αποτελούν από μόνες τους εργαλεία, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για όλες τις περιπτώσεις. Αντίθετα, οι στόχοι και οι ανάγκες του κάθε προγράμματος καθορίζουν κάθε φορά τις εκπαιδευτικές τεχνικές και δραστηριότητες που θα επιλεγούν. Βασική αρχή, πάντως, αποτελεί η ευελιξία που πρέπει να έχει ο εκπαιδευτής, ώστε να τροποποιεί ad hoc τις προγραμματισμένες δραστηριότητες, ανάλογα με τις μαθησιακές ανάγκες ή τις ιδιαίτερες συνθήκες που πιθανόν να προκύψουν. Στη δυναμική αυτή διαδικασία η διαμόρφωση του κατάλληλου παιδαγωγικού κλίματος αποτελεί βασικό αιτούμενο προκειμένου να δημιουργηθούν ισχυρές προϋποθέσεις συνεργασίας και αλληλόδρασης όπως η μαθησιακή αυτονομία, η αμοιβαία αποδοχή, η διάθεση για συμμετοχή, η ισοτιμία και η αλληλεγγύη στο εγχείρημα του ενδιαφερόμενου για μάθηση και γνώση. Για το λόγο αυτό στην εκπαίδευση ενηλίκων το παιδαγωγικό αφήγημα οφείλει να πραγματώνεται με εντελώς διαφορετικό από τη συμβατική και παραδοσιακή εκπαίδευση των παιδιών και των εφήβων. Οι εκπαιδευτές επιβάλλεται να είναι ενεργητικοί ακροατές, να συναισθάνονται, να αξιοποιούν την κοινωνική εμπειρία των ενηλίκων, να σέβονται την κοινωνική, επαγγελματική και προσωπική τους διαδρομή. Επιπροσθέτως, είναι αναγκαίο να εκπαιδεύονται, να ενημερώνονται και να προετοιμάζονται με τρόπο που και οι ίδιοι να παραμένουν ανοικτοί σε νέες γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες οι οποίες θα τους επιτρέπουν να οργανώνουν αποτελεσματικά τις επιμορφωτικές τους παρεμβάσεις και δραστηριότητες.

2.1 Ο ρόλος των Ομαδικών συναντήσεων: διαμορφώνοντας την ομαδοσυνεργατική κουλτούρα

Η ζωντανή επαφή, η επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο, η αμοιβαιότητα και η ανθρώπινη πλευρά της συμμετοχής σε μια εκπαιδευτική πράξη συμβάλλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση θετικού κλίματος στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πράξης (Βασάλα, 2003). Ακόμη και στα προγράμματα εξ αποστάσεως η προσωπική επαφή έχει ιδιαίτερη ισχύ, γι' αυτό η διαπροσωπική επικοινωνία γίνεται μέσω ομαδικών - συμβουλευτικών συναντήσεων που διεξάγονται στον ίδιο χώρο. Οι συναντήσεις αυτές υλοποιούνται, συνήθως, στην αρχή, στη μέση και στο τέλος κάθε

ενότητας του προγράμματος. Με τον τρόπο αυτό γίνεται αποτίμηση της μαθησιακής πορείας, ενώ παρέχεται ενημέρωση για τα επόμενα στάδια.

Στον «Πρακτικό Οδηγό Εκπαιδευτή» (1999) οι Noye και Rivetau παρέχουν ενδεικτικά μερικές βασικές τεχνικές παρουσίασης ενός θέματος, όπως:

- Παρουσιάζονται και αναλύονται οι στόχοι του προγράμματος, για να γνωρίζει ο εκπαιδευόμενος τις απαιτήσεις των σπουδών του.
- Εξοικειώνεται ο εκπαιδευόμενος με όρους, έννοιες και σύμβολα, για να μπορεί να παρακολουθεί με ευκολία.
- Οι εκπαιδευτές χρησιμοποιούν μικρές, απλές προτάσεις, θετικές φράσεις, μεταφορές και εικόνες, για να γίνεται πιο εύκολη και κατανοητή η νέα γνώση.
- Γίνεται διαχείριση βλέμματος και ομιλίας. Ο εκπαιδευτής απευθύνεται κατά πρόσωπο στον εκπαιδευόμενο, κοιτώντας τον στα μάτια. Έχει αργό ρυθμό ομιλίας, σταθερό τόνο φωνής και κάνει παύσεις. Έτσι, δίνεται στον εκπαιδευόμενο η δυνατότητα να ταξινομεί και να αφομοιώνει τη νέα πληροφορία.
- Αποφεύγεται η διάλεξη, γίνονται ερωτήσεις αμφίδρομα και παρουσιάζονται μικρές ομαδικές εργασίες (ΥΠΕΠΘ, ΓΓΕΕ, 2006).

Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η παράθεση μιας σειράς βασικών τεχνικών όπως αυτές κατηγοριοποιούνται από τον Α. Κόκκο, στον 2^ο τόμο της σειράς «Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (1998), ως εξής:

- Εισήγηση: Αναλύεται το θέμα και ακολουθεί συζήτηση.
- Πρακτική άσκηση: Γίνεται ατομική ή ομαδική εργασία επεξεργασίας του θέματος, με στόχο να φτάσουν οι εκπαιδευόμενοι στα δικά τους συμπεράσματα.
- Μελέτη περίπτωσης: Παρουσιάζεται ένα πραγματικό ή φανταστικό παράδειγμα, αναλύεται σε βάθος και διερευνώνται εναλλακτικές λύσεις.
- Παίξιμο ρόλων: Μέσα από το βίωμα κατανοείται καλύτερα η κατάσταση και ακολουθεί συζήτηση.
- Ερωτήσεις και απαντήσεις: Υποβάλλονται αμφίδρομα με στόχο να αναπτυχθεί η κριτική ικανότητα, να παρακινηθεί η σκέψη και να δημιουργηθεί κλίμα συνεργασίας και επικοινωνίας.
- Συζήτηση: Ανταλλαγή απόψεων με στόχο να δοθούν εναλλακτικές λύσεις ή να καταλήξουν σε συμπεράσματα.
- Χιονοστιβάδα: Μοιάζει με τη συζήτηση· πρόκειται για σύντομη ανταλλαγή απόψεων, χρησιμοποιεί γραπτό ή προφορικό λόγο και ατομική ή ομαδική εργασία, για να προκύψουν συμπεράσματα.
- Καταιγισμός ιδεών: Πρόκειται για πολυεπίπεδη εξέταση ενός ζητήματος με ελεύθερη και αυθόρμητη έκφραση ιδεών. Ο εκπαιδευτής ενισχύει και παρεμβαίνει με στόχο τη δημιουργική έκφραση.
- Επίδειξη: Παρατηρείται ο εκπαιδευτής και ο εκπαιδευόμενος επαναλαμβάνει καθοδηγούμενος.
- Ομάδες εργασίας: Οι εκπαιδευόμενοι, χωρισμένοι σε ομάδες, ανταλλάσσουν εμπειρίες και πραγματοποιούν δραστηριότητες (ΥΠΕΠΘ, ΓΓΕΕ, 2006).

Στις ομαδικές συμβουλευτικές συναντήσεις βασικός στόχος είναι η παρακίνηση όλων των εκπαιδευόμενων προκειμένου να συμμετέχουν σε ομάδες των δύο ή κατά προτίμηση των τριών ή των τεσσάρων μελών. Με τον τρόπο αυτό ενισχύεται το πλέγμα των διαπροσωπικών σχέσεων και η συνεργασία γίνεται περισσότερο περιεκτική.

2.2 Πρακτικές και τεχνικές της εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης Ενηλίκων

Το ηλεκτρονικό περιβάλλον μάθησης προσφέρει άμεση πρόσβαση στο εκπαιδευτικό υλικό διευκολύνοντας τη στέρεη επικοινωνία εκπαιδευτών και εκπαιδευόμενων. Η μεθοδολογία που ακολουθείται εξαρτάται από τις ανάγκες αλλά και τις συνθήκες ζωής των εκπαιδευόμενων, τις προϋπάρχουσες γνώσεις και τις εμπειρίες του, στοιχεία τα οποία λειτουργούν επιδραστικά στη συμμετοχή τους σε όλα τα στάδια της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Brookfield, 1991 & Merriam, 2015).

Είναι σαφές πως οι δυνατότητες της τεχνολογίας αξιοποιούνται προκειμένου να δημιουργηθεί μια ουσιαστική επικοινωνία με συνεργατικό πνεύμα και αλληλεγγύη. Ο εκπαιδευτής οργανώνει, καθοδηγεί, υποστηρίζει, ενισχύει και, τέλος, αξιολογεί τη μαθησιακή διαδικασία. Βασική αρχή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι η δημιουργία ατόμων ικανών «να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν». Ο εκπαιδευτής οφείλει να διαμορφώνει τους στόχους, τις δραστηριότητες, τον τρόπο εργασίας και το χρονικό περιθώριο που έχουν στη διάθεσή τους οι εκπαιδευόμενοι, ενώ αυτοί με τη σειρά τους μελετούν, συνεργάζονται, ανταλλάσσουν απόψεις, θέτουν ερωτήματα, απορίες, στέλνουν τις ολοκληρωμένες δραστηριότητές τους. Όλα αυτά καθίστανται εφικτά μέσω των εργαλείων της σύγχρονης και ασύγχρονης επικοινωνίας.

Οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν ουσιαστικά μέσα από το εκπαιδευτικό υλικό, ενώ ο εκπαιδευτής μπορεί να τους βοηθήσει ώστε να αποκτήσουν μαθησιακή αυτονομία, δηλαδή, να μαθαίνουν μόνοι τους. Αυτό γίνεται μέσα από το κατάλληλο υλικό και την κατάλληλη οργάνωση του διδακτικού περιεχομένου. Ωστόσο, οι εκπαιδευόμενοι πρέπει από την αρχή να κατανοήσουν τους γνωστικούς στόχους οργανώνοντας την ύλη σε μικρά στάδια με την καθοδήγηση του εκπαιδευτή, βέβαια. Μ' αυτόν τον τρόπο παίρνουν τη μαθησιακή διαδικασία στα χέρια τους. Ο εκπαιδευτής αναλύει σε υποενότητες το διδακτικό περιεχόμενο, καθοδηγεί και είναι κοντά στους εκπαιδευόμενους, τους τονίζει τα σημεία όπου πρέπει να εστιάσουν, τους παρακινεί να εμβαθύνουν στη μελέτη τους, τους καθοδηγεί στη λύση προβληματικών καταστάσεων παροτρύνοντάς τους να επινοήσουν εναλλακτικές λύσεις. Έτσι, οι εκπαιδευόμενοι σταδιακά αποκτούν τις επιθυμητές δεξιότητες τις οποίες και σταθεροποιούν, προχωρώντας στην επόμενη ενότητα κ.ο.κ. (Clark, Verduin 1989).

Για να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των εκπαιδευόμενων απαραίτητη κρίνεται η ενίσχυση των κινήτρων και η ανάληψη ατομικών αλλά, κυρίως, ομαδικών δραστηριοτήτων, που αποτελεί βασικό στοιχείο της μεθοδολογίας της εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Κατ' αυτόν τον τρόπο εμπλέκονται με το μαθησιακό υλικό, αναζητούν πληροφορίες, συνδυάζουν δεδομένα, συζητούν, αποφασίζουν, πρωτοτυπούν και δημιουργούν. Στη συνέχεια επιχειρείται η αλληλεπίδραση και ανταλλαγή απόψεων μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενων για την ολοκλήρωση της δραστηριότητας, ενώ η εργασία που ανατίθεται γίνεται με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις γνωστικές ανάγκες των εκπαιδευόμενων αφού επιλέγονται θέματα που δεν προκαλούν αξεπέραστες δυσκολίες, αλλά οδηγούν στην απόκτηση δεξιοτήτων. Οι απορίες ή οι δυσκολίες λύνονται με άμεση ανατροφοδότηση (feedback). Τέλος, μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail) αποστέλλεται η ολοκληρωμένη εργασία. Ακολουθούν παρατηρήσεις από τον εκπαιδευτή. Γίνονται οι απαραίτητες διορθώσεις ή προσθήκες και ο εκπαιδευτής αξιολογεί θετικά την εργασία ή κάνει νέες παρατηρήσεις. Η αξιολόγηση στηρίζεται σε συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία ορίστηκαν εξ αρχής. Βασική είναι η τήρηση του χρονοδιαγράμματος και αναλόγως μπορεί να δοθεί μικρή χρονική παράταση. Στο τέλος καταχωρείται ο βαθμός και ενημερώνεται με προσωπικό μήνυμα ο εκπαιδευόμενος ή η ομάδα.

Καθοριστικό σημείο για την επιτυχία του προγράμματος είναι η δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, η υποστήριξη και η ενίσχυση των εκπαιδευόμενων με τρόπο δημιουργικό. Ο εκπαιδευτής οφείλει να αντιμετωπίσει την ανασφάλεια, τη διστακτικότητα, τις δυσκολίες των σπουδών, σε συνδυασμό με τις επαγγελματικές και άλλες υποχρεώσεις που τυχόν έχει ο εκπαιδευόμενος. Γι' αυτό η επικοινωνία του εκπαιδευτή με τον εκπαιδευόμενο διακρίνεται από φιλικό και αισιόδοξο τόνο.

Τέλος, βασικό πυλώνα στην εξ αποστάσεως Εκπαίδευση Ενηλίκων, εκτός από τη χρήση των τεχνολογιών επικοινωνίας (πλατφόρμα Moodle, Big Blue Button κλπ.) αποτελούν οι ενδιάμεσες συναντήσεις μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενων, ώστε να αποτιμηθούν οι εμπειρίες της εξ αποστάσεως εργασίας όπως αυτή βιώθηκε απ' τους εκπαιδευόμενους κατά την πορεία του προγράμματος. Οι ενδιάμεσες αυτές συναντήσεις συμβάλλουν στη δημιουργία κατάλληλου παιδαγωγικού κλίματος, στη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των εκπαιδευόμενων, στον επαναπροσδιορισμό των στόχων της ομάδας και στην αποσαφήνιση θεμάτων που αναφέρονται στο γνωστικό αντικείμενο και που δημιουργούν απορίες και ερωτηματικά.

3. Η Δημιουργική Γραφή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων

Αναφορικά με τα εργαστήρια της Δημιουργικής Γραφής σημαντικό ζητούμενο είναι η κατάρριψη και διάψευση του μύθου πως η συγγραφή δεν μπορεί να διδαχθεί και ότι παραμένει κάτι που εμπνέεται από μούσες ή πραγματώνεται από ιδιοφυίες. Κάτω από την καθοδήγηση, την πρακτική άσκηση και την κριτική ενασχόληση με τα συγγραφικά είδη που προσφέρουν τα εργαστήρια, οι σπουδαστές τους αποκτούν συγγραφικές δεξιότητες τις οποίες μπορούν να τις αναπτύξουν ποικιλοτρόπως. Είναι προφανές πως δε θα γίνουν όλοι συγγραφείς. Ορισμένοι, ίσως και ελάχιστοι, θα καταφέρουν να γίνουν συγγραφείς. Πρόκειται ουσιαστικά γι' αυτούς που θα αφιερωθούν με ενσυνείδητη αφοσίωση σ' αυτό που επέλεξαν να υπηρετήσουν και θα αντιληφθούν ότι πέρα από τις όποιες γνώσεις έλαβαν και την πρακτική μαθητεία στην οποία μύηθηκαν. Ο συγγραφέας οφείλει σε καθημερινή βάση να ενημερώνεται, να εξασκείται, να δοκιμάζει και να δοκιμάζεται. Όπως ακριβώς, δηλαδή, και ο οποιοσδήποτε απαιτητικός με τον εαυτό του και πετυχημένος τεχνίτης. Οι περισσότεροι θα είναι ικανοί να γράψουν, σε ένα βαθμό τουλάχιστον, καλές ιστορίες ή ποιήματα και θα μπορούν πιθανότατα να τα εκδώσουν, αλλά δε θα τους απασχολήσει η είσοδος στον κόσμο της συγγραφής. Θα έχουν μάθει πως η διαδικασία παραγωγής δημιουργικών έργων αποτελεί κάτι βαθύτερο και ουσιαστικότερο, το οποίο θα τους συντροφεύει σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους (Κωτόπουλος, 2012).

Στο διαχρονικό ερώτημα αν η «γραφή» διδάσκεται, απαντάμε πως υπήρχαν σ' όλα αυτά τα χρόνια αντικρουόμενες απόψεις. Παρά την κατακόρυφη αύξηση της δημοτικότητας και του ενδιαφέροντος που εκδηλώνεται γι' αυτήν, δεν απουσιάζουν από την εκπαιδευτική κοινότητα αντιλήψεις που πλαισιώνουν έναν παλιομοδίτικο σκεπτικισμό. Αφορούν, κυρίως, στη «νομιμοποίησή» της ως επιστημονικό κλάδο και περιστρέφονται γύρω από την απλουστευτική πολεμική που αποκρυσταλλώνεται στο ερώτημα: *μπορεί να διδαχτεί η «γραφή»;* και το συνακόλουθό του: *πρέπει να διδάσκεται;* Ένας τέτοιος, όμως, προβληματισμός συνεχίζει ουσιαστικά τη δημόσια συζήτηση γύρω από τη Λογοτεχνία που ξεκινά από την αρχαιότητα. Φυσικό ταλέντο ή καλλιεργημένη δεξιότητα; Ή και τα δύο;

Η Δημιουργική Γραφή δεν είναι απλά συνώνυμη με τη λογοτεχνία, αλλά αποτελεί ένα σώμα γνώσεων και εκπαιδευτικών τεχνικών που μεταδίδουν τη γνώση και δίνουν στη γραφή κοινωνικό και συχνά ακόμη και ψυχοθεραπευτικό ρόλο, απομακρύνοντάς την από τη λογική της μοναχικής και βασανιστικής διαδικασίας. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, αναφερόμαστε στην ικανότητα του ατόμου να αξιοποιεί τις δημιουργικές του σκέψεις και να τις μετουσιώνει σε γραφή. Στην εκπαιδευτική πράξη συγκεντρώνει και παραθέτει πρακτικές και τεχνικές που στοχεύουν στην κατάκτηση συγγραφικών -κυρίως λογοτεχνικών- δεξιοτήτων, σε εκπαιδευτικές διαδικασίες, δηλαδή, που οδηγούν στην παραγωγή γραπτού ή προφορικού λόγου με τρόπο ελκυστικό, παιγνιώδη και παραγωγικό. Η Δημιουργική Γραφή μπορεί να συνεισφέρει στην προσωπική ανάπτυξη και στην αυτογνωσία, καθώς σε ενεργοποιεί, σε ωθεί πέρα από την ευφυΐα και την καθημερινή σου προσοχή και σε κάνει να σκέφτεσαι και να αντιλαμβάνεσαι καθαρότερα και διεξοδικότερα προοπτικές για τον εαυτό σου και για τους άλλους.

Σήμερα δεχόμαστε ότι η Δημιουργική Γραφή μπορεί να διδαχθεί και να κατανοηθεί από τις πρώτες μέρες της εκπαίδευσης και σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Οι τεχνικές και οι μέθοδοι που παρουσιάστηκαν προηγουμένως εφαρμόζονται, επίσης, και στη Δημιουργική Γραφή. Τα εργαλεία της Εκπαίδευσης Ενηλίκων, μέσω της Δημιουργικής Γραφής, βάζουν σε πρώτη θέση την έκφραση, την κριτική σκέψη, τη διαδικασία με την οποία μετουσιώνεται ο κόσμος, εσωτερικός ή εξωτερικός, σε λέξεις και σε ιδέες. Αυτή η δημιουργία, η επικοινωνία, η έκφραση, η διέξοδος από τα καθημερινά προβλήματα, δίνει άλλη προοπτική και έμφαση στην ανάγνωση και την αντιμετώπιση της πραγματικότητας, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργούνται και αναπτύσσονται τρόποι έκφρασης που συντελούν στην κοινωνικοποίηση του ατόμου και, ταυτόχρονα, μέσα από τη δυνατότητα επικοινωνίας που του προσφέρουν να λειτουργήσει ψυχοθεραπευτικά. Η φαντασία και η δημιουργικότητα υπηρετούνται ποικιλότροπα και σε ατομικό και σε συλλογικό - εργαστηριακό επίπεδο αναδεικνύοντας την έννοια του εργαστηρίου της Δημιουργικής Γραφής ως τόπο δυναμικής συνάντησης και ουσιαστικής αλληλεπίδρασης.

Ο Ροντάρι χαρακτηρίζει τη δημιουργικότητα ως συνώνυμο της «αποκλίνουσας σκέψης», αυτής που έχει την ικανότητα «να σπάει συνεχώς τα σχήματα της εμπειρίας» και δημιουργικό εκείνο το μυαλό που «πάντα δουλεύει, που πάντα ρωτάει, που ανακαλύπτει προβλήματα εκεί όπου οι άλλοι βρίσκουν ικανοποιητικές απαντήσεις, που νιώθει άνετα σε ρευστές καταστάσεις, που διαθέτει κρίση αυτόνομη και ανεξάρτητη, που αρνείται το τυποποιημένο, που καταπιάνεται απ' την αρχή με τα πράγματα και τις έννοιες, χωρίς να εμποδίζεται από κομπορμισμούς, δηλαδή, δεν προσαρμόζεται στις θεσμικές επιταγές της κοινωνίας όπου και ανήκει.

Η Λογοτεχνία δεν αποτελεί μονάχα πολιτισμικό κεφάλαιο, αλλά συνιστά μία εντροπική, καταγγελτική και ανατρεπτική δύναμη (Culler, 2010). Η Δημιουργική Γραφή δύναται να καταστεί η πιθανή διέξοδος από υπαρξιακό αδιέξοδο στο οποίο η πολιτισμική κρίση μάς υποβάλλει. Γοητευτικό στοιχείο της, επίσης, είναι ότι οι εκπαιδευόμενοι έχουν διαφορετικό επάγγελμα, ηλικία ή μορφωτικό επίπεδο, πράγμα που την κάνει πολύ γόνιμη. Αναπτύσσονται ιδέες, οι οποίες αποτυπώνονται σε ολόκληρα έργα.

Το γράψιμο είναι δημιουργία, επικοινωνία, έκφραση, διέξοδος από τα προβλήματα, αλλά και τη διαχείριση της πραγματικότητας, που είναι σκληρή, με το δικό μας τρόπο. Η φαντασία, η κριτική στάση, η παραγωγή ιδεών, η έκφραση απόψεων και η επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται, προάγουν το κοινωνικό γίνεσθαι και το επίπεδο της κοινωνικής πραγματικότητας. Παρά το γεγονός ότι η δημιουργική γραφή δεν αποτελεί πανάκεια, αρκετοί συγγραφείς βρίσκουν την πρακτική της θεραπευτική και ορισμένοι δάσκαλοι της πιστεύουν ότι συνιστά μία πολύ δυνατή μορφή ψυχικής εκτόνωσης που συνδράμει επικουρικά στην αντιμετώπιση διάφορων ασθενειών, από την αντιμετώπιση της κατάθλιψης μέχρι την κοινωνική αποκατάσταση και την τόνωση της αυτοεκτίμησης. Το γράψιμο μπορεί να συνεισφέρει στην προσωπική ανάπτυξη και στην αυτογνωσία, καθώς σε ενεργοποιεί, σε ωθεί πέρα από την ευφυΐα και την καθημερινή σου προσοχή και σε κάνει να σκέφτεσαι και να αντιλαμβάνεσαι καθαρότερα και διεξοδικότερα προοπτικές για τον εαυτό σου και τους άλλους. Έρευνες έχουν αποδείξει πως είμαστε πιο ευτυχισμένοι όταν δουλεύουμε για κάποιον σκοπό και όταν το περιβάλλον, για το οποίο και μέσα στο οποίο εργαζόμαστε, μπορεί να προκαλέσει εκπλήξεις (Morley 2007). Το γράψιμο σε απορροφά τόσο που σε κάνει να νιώσεις ευφορία και ευεξία. Συνήθως, η διαδικασία της γραφής σε επιβραβεύει περισσότερο από το τελικό αποτέλεσμα. Αναμφίβολα τα προγράμματα Δημιουργικής Γραφής μπορούν να υποστηριχθούν από την Τοπική Αυτοδιοίκηση και να προωθηθούν στο πλαίσιο ανάπτυξης των πολιτικών μιας εθνικής στρατηγικής για τη Διά βίου Μάθηση και τη γενική εκπαίδευση ενηλίκων στις κατά τόπους κοινωνίες αλλά και σε ολόκληρη την επικράτεια.

4. Επιλογικό Σημείωμα

Η κρίση που βιώνουμε σήμερα είναι πολυδιάστατη: οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική. Όλοι οι τομείς της κοινωνίας έχουν βαθύτατα επηρεαστεί από το ευρύ φάσμα της κρίσης με συνέπεια την επιδείνωση των συνεπειών μιας συνολικότερης νεοφιλελεύθερης πολιτικής προσέγγισης της μάθησης σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, το οποίο φαντάζει ολοένα και περισσότερο ξένο, ακατανόητο και εχθρικό. Περισσότερο από ποτέ, η Παιδεία, ως πολιτισμικό πρόταγμα και αξίωμα είναι αναγκαίο να επαναθεμελιωθεί στις συνειδήσεις των υποκειμένων με στόχο την επαναθεμελίωση του ρόλου της, έχοντας ως βάση τη σχολική εκπαίδευση αλλά και τη διά βίου προοπτική και ανάπτυξή της. Η Διά βίου Μάθηση, η Εκπαίδευση Ενηλίκων και η Δημιουργική Γραφή είναι αναγκαίο να αποτελέσουν το μεθοδολογικό παράδειγμα μιας «διαλεκτικής ολότητας» με στόχο την εύρεση εναλλακτικών διαδρομών προς τη δημιουργικότητα, την αυτοέκφραση, την προσωπική αυτο-ολοκλήρωση.

5. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Κόκκος, Α. (2007). Η ιδιαιτερότητα και ο σκοπός της εκπαίδευσης ενηλίκων σύμφωνα με τη θεωρία του Jack Mezirow για τη μετασχηματίζουσα μάθηση. Ανακοίνωση στην Επιστημονική Ημερίδα, με τίτλο : «*Η μετασχηματίζουσα μάθηση και οι εφαρμογές της στην εκπαίδευση ενηλίκων*», Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Αθήνα διαθέσιμο στο <http://eclass.gunet.gr/modules/document/file.php/TELEGU243/KOKKOS.pdf> (τελευταία πρόσβαση στις 1.3.2016)
- Κωτόπουλος, Τ. (2012). Από την ανάγνωση στη λογοτεχνική ανάγνωση και την παιγνιώδη διάθεση της δημιουργικής γραφής. Στο Γ. Παπαντωνάκης, Τ. Κωτόπουλος *Τα ετεροθαλή*. Περιστέρι: Ίων, 21-37.
- Κωτόπουλος, Τ. (2012). *Η «νομιμοποίηση» της δημιουργικής γραφής, τεύχος 15*. Ανακτημένο από το δικτυακό τόπο: <http://keimena.ece.uth.gr>.
- Κωτόπουλος, Τ. (2013). Η δημιουργική γραφή ως γνωστικό αντικείμενο: οι ιδιαιτερότητες του εργαστηρίου. Στο Α. Κατσίκη-Γκίβαλου, Δ. Πολίτης (Επιμ.) *Καλλιεργώντας τη φιλαναγνωσία. Πραγματικότητες και προοπτικές, τόμος Α΄*. Αθήνα: Διάδραση, 519-525.
- Κωτόπουλος, Τ. (2014). Πράξη και διδασκαλία της δημιουργικής γραφής στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Στο Ε΄ Επιστημονικό Συνέδριο *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014), οικονομία, κοινωνία, λογοτεχνία, τόμος Α΄*. Θεσσαλονίκη: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 801-822.
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων. (2006). *Εκπαίδευση Ενηλίκων 9. Τεχνικές εκπαίδευσης ενηλίκων από απόσταση και ο ρόλος του εκπαιδευτή*. Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Armstrong, F., Armstrong, D., & Barton, L. (Eds.). (2000). *Inclusive education: policy, contexts and comparative perspectives*. David Fulton Publishers.
- Brookfield, S. (2005). The power of critical theory for adult learning and teaching. *The Adult Learner*, 85.

- Cranton, P. (1992). *Working with Adult Learners*. Middletown : Wall & Emerson
- Clark, T. A., Verduin Jr, J. R. (1989). Distance Education: Its Effectiveness and Potential Use in Lifelong Learning. *Lifelong Learning*, 12(4), 24-27.
- Galbraith, M. W. (1998). *Adult learning methods: A guide for effective instruction*. Krieger Publishing Company.
- Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed*. Bloomsbury Publishing.
- Field, J. (2000) *Lifelong learning and the new educational order*. London: Trentham Books
- Kiwan, D. (2008). *Education for inclusive citizenship*. Routledge.
- Mezirow, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. *New directions for adult and continuing education*, 1997(74), 5-12.